

**ТРАДИЦИИ В БЪЛГАРСКАТА ЕТИКА. РЕЛИГИОЗНИ
ПОДХОДИ ПРИ РЕШАВАНЕ НА ЕКОЛОГИЧНИ
ПРОБЛЕМИ**

БОГДАНА ТОДОРОВА

Институт за изследване на обществата и знанието, БАН

bonytodorova@gmail.com

**TRADITIONS IN BULGARIAN ETHICS. RELIGIOUS
APPROACHES TO SOLVING ENVIRONMENTAL
PROBLEMS**

BOGDANA TODOROVA

Institute for the Study of Societies and Knowledge, BAS

Abstract

The report follows the tradition of Bulgarian ethical thought in the field of ecology. It analyzes the new trend of the world environmental movement which is expressed by the use of religion in order to protect nature, while also resorting to confessional dogmas and principles. Scientists and religious leaders jointly develop strategies to protect ecology based on religious traditions and beliefs. The ideas developed for Islamic eco-theology also serve as contributions to the environmental debate. The concept of the so-called. "Green theology" in Indonesia and the need to include Muslim experts, scientists and politicians in the debate on environmental ethics has recently captured broad attention.

Key words: ethics, traditions, religious trend, Islam, "green theology"

Екологични традиции в българската етика

Българската етическа мисъл има своята дълга традиция в научното изследователско поле на БАН – от идентифициране на собствените локални ценностно-нормативни проблеми на българското

общество до рецепция на философски проблеми, развивани в рамките на други страни и рефлексията им върху наличната философска парадигма. От 60-те години започват изследвания на традицията в българската философска мисъл. Дебатира се етиката като наука, съотношението ѝ с философията и нейните предметни граници. През годините тя се обособява като научно звено, в което етиката е в центъра на интердисциплинарни анализи. С книгата си „*Нравствената норма и нейната реализация*“ Васил Момов демонстрира пример на такъв междудисциплинарен подход в изследване на морала, което е радикално както за българската, така и за европейската етика. [Проданов, 2008:39]

От създаването си секция Етика (1968) е организатор и интегратор за етическите изследвания в страната, както и на националните конференции по етика, с основен организатор Е.Маринова. В широкото тематично поле на изследователски интереси – морал и ценности, конфликтология, девиантно поведение, морал и глобалистика, морал и култура, неизменно присъстват и теми като биоетика, бизнесетика и **екологична етика**. През 1998 г. с екологична етика се занимава И.Мирчева, която защитава дисертация на тема *Екологичната етика – проблеми и дилеми*. [Христова, 2008:224]

През 2015 г. секция „Етически изследвания“ организира поредната национална конференция на тема *Екологическа етика, природата и устойчиво развитие на България*, съвместно с Министерство на околната среда и водите, Фондация за устойчиво развитие за България и РКИЦ. Дискутират се моралните ценности в дейността на екологичните организации в България, мястото на етическите решения в съвременните екополитики, етическата

отговорност за управление на екологичния риск, културната рамка в която си взаимодействат етиката и екологията, правна и етическа регулация в сферата на екологията.

Малко известен факт е, че след 1988 г. е създадена обединена секция „Етика, аксиология и религиознание“ и макар етиката и религиознанието да работят научно и организационно самостоятелно, интерес представлява изследването на модернизационния потенциал на стопанския етос чрез анализ на основните религиозни деноминации на Ст.Христова. Последните са неспособни по доктринални причини да съдействат развитието на модернизацията, защото са създадени в рамките на едно традиционно общество и всичките им нравствени и религиозни императиви са насочени към възпроизводство на това общество.[Христова, 2008:225] През 2001 В.Колев в докторската си теза *„Етически проблеми на органната трансплантация и присаждане на тъкани“* прави първото в България проучване (включително и емпирично) на теоритичните и практични измерения на трансплантацията. През 2005 г. традиционното ползотворно сътрудничество между етици и религиоведи получава международно признание с наградата на ЮНЕСКО за разработката *Transplantation Bases toward Christians and Muslims in Bulgaria* (Б.Тодорова, В.Колев).

Проблемът за екологичната етика е част от етическия проект *„Разширяване на етическия дебат в българското общество“*. Секцията винаги е очертавала „зоните на морална болезненост за българското общество и свързаните с тях социални практики“, анализира етичните рискове и привлича изследователи от различни научни области, държавни и обществени организации, медии,

съпоставя идеите на водещи експерти по проблемите и дава възможност за обогатяване на етическия дебат, акцентирайки върху силата на морала.

Религиозни подходи при решаване на екологични проблеми

Един от новите трендове в световното екологическо движение е обръщането към религията – защита на природата, чрез опиране на конфесионални догмати и принципи. Учени и религиозни лидери съвместно разработват стратегии за защита на екологията, на база религиозни традиции и вярвания. Религиозните лидери по-специално използват проповедта, за да пропагандират сред вярващите, как трябва да се отнасяме към околната среда от гледна точка на религиозните догмати, какво Бог позволява и какво забранява.

Религиозни подходи за решаване на екологични проблеми се появяват за първи път в декларацията от Асизи. През 1986 г. в Италия (Асизи), под патронажа на принц Филип президент на WWF International се провежда международна конференция с участие на религиозни лидери от петте световни религии (Християнство, Будизъм, Хиндуизъм, Ислям и Юдаизъм) по проблемите на природа. Мястото на конференцията не е случайно – това е родното място на Св.Франциск, католическият светец на екологията. Участниците в конференцията подчертават, че във всяка религия се съдържат положения, призоваващи за защита на природата и околната среда. Представяме една малко известна част от казаното от представителите на исляма:

“Централно понятие в исляма е Таухид (Единобожие) или Божието единство. Аллах е Един и Неговата единосъщност се

отразява върху единството на човечеството, на човека и природата. Вярващите са отговорни да поддържат единството на сътвореното от Него, целостта на Земята, нейната флора и фауна, нейната дива природа и природна среда. Единството не може да съществува в условията на несъгласие, като се противопоставя една необходимост на друга или една доминира над друга; то се поддържа от баланс и хармония. За мюсюлманите ислямът е среден път, а хората са отговорни за начина, по който вървят по този път, да запазят баланса и хармонията в цялото творение, в рамките на установените от Аллах етични граници, без да нарушаваме правата на другите му творения“. [1]

Ислямските религиозни лидери посочват един сериозен проблем – теоритическите разработки по проблемите на екологията, както и целите и подходите са разработени в рамките на европейската цивилизация и ценности, използвайки западната терминология, обосновка и понятиен апарат. А подобна аргументация не намира отзвук в страните с преобладаващо мюсюлманско население. По-скоро предизвиква обратен ефект и подозрение като пореден опит на глобалистите за нови форми на експлоатация на природните ресурси в страните от Азия и Африка.

Това поставя въпроса: трябва ли в екологичните движения да участват представители и на ислямския свят? На практика да, доколкото мюсюлманското население е $\frac{1}{4}$ от световното, а именно мюсюлмани са преобладаващото население в развиващите се и бедни страни. От друга страна този въпрос е предизвикателство, на което трябва да отговорят и самите ислямски богослови и политически лидери.

Това поражда необходимост от спешно разработване на *ислямска екологична теория*, както и на методи за защита на околната среда, ислямски религиозно обосновани решения на екологични проблеми. Необходимо е разработване на една нова **еко-теология**.

Подобна идея не е новост, от края на 1960 редица мюсюлмански интелектуалци и учени работят по въпросите на ислямска екологическа теология. Ислямското екологично движение включва ислямска екологична философия, основаваща се на шариатските правни норми и ислямската активност в сферата на екологията.

За основател на ислямската еко-теология се смята Сейд Хосейн Наср, който през 1967 г. в книгата „*Човек и природа: духовният кризис на съвременния човек*“, излага доста напредничави за неговото време идеи. Ислямската екологична етика се основава на Корана и хадисите. Следователно запазването на природата и живите същества е едно от основните задължения на мюсюлманина. Целта на всяко същество в този свят е прослава на Бога, и защита на природата заради Бог, който е всезнаещ. Природата се разглежда като система от взаимодопълващи се елементи, като всеки един от тях изпълнява определена роля и има определено предназначение за което е създаден, важно условие за съществуването на Земята. Например засаждането на дърво в исляма се смята за похвално дело. Има хадис, в който се казва, че всеки мюсюламанин, който посади дърво ще бъде възнаграден в отвъдния живот, както и всяко животно и човек вкусили от плодовете на това дърво. Човекът е в центъра на Божието творение и е надарен, както с права съответстващи на ислямската етика, така и със задължения.

Като мисия на живота си приема защитата на околната среда, роденият в Шри Ланка ислямски активист Фазлун Халид. През 1983 г. той разработва ислямски принципи за запазване на околната среда и създава неправителствена организация „Ислямско научно общество по екология и защита на околната среда.“ За да се запази екологията, на хората е нужна силна мотивация – това е една от главните му идеи. Подобна мотивация може да се намери в религията. Ето защо на конференция през 1988 г. в Индонезия той развива концепцията за т.нар. „зелена теология“. Ислямът по своята същност е екологичен, но тази негова страна остава малко позната. Тя трябва да бъде извадена на „светло“ и направена достояние на хората, особено на вярващите. Той дори предлага и един нов вариант на шариата в екологичен аспект. Коранът провъзгласява, че всичко принадлежи на Аллах (Коран, 25:2). Хората са негови представители на земята, за да бъдат изпитани как изпълняват неговите повели- да съхранят всичко на земята, създадено от него (Кор.6:167) Това им налага морални задължения по отношение на другите творения. Улемите, религиозните лидери и ислямските наставници носят отговорността за изпълнение на предписанията на Аллах. По време на религиозните петъчни проповеди е препоръчително те да говорят и по екологични проблеми, показвайки на вярващите, че опазването на околната среда е част от религиозните задължения на вярващите. Те на свой ред могат да изразят благочестието и благодарността си към Аллах засаждайки дърво, цветя. Човекът, според Корана, е стопанин на природата. Според някои ислямски идеолози това налага преразглеждане на утвърдилата се концепция за връзката човек – околна среда. Те трябва да се разгледат като взаимозависими. Теолозите са длъжни да разяснят

на вярващите, че всички природни бедствия – наводнения, суша, урагани – са наказание от Аллах за нарушаване от тяхна страна на низпосланите им правила за отношението на човека към заобикалящата го околна среда, без разлика от род, националност, раса, религия, социално положение.

Оттук той извежда няколко положения: всички природни елементи са за общо ползване, право да получат природни блага имат всички, недопустимо е нанасянето на вреда на природата и трябва да се внимава да не се накърняват правата на бъдните поколения. Използването на природата изисква по-отговорно отношение от страна на ползвателите. Причинените вреди изискват съответни компенсации. Шариатът санкционира в разумни граници използването на природни ресурси с оглед опазване на околната среда и поддържане на нейното равновесие. Разпореждайки се с природните ресурси, държавата трябва да предоставя право на експлоатирането им на онези, които могат да компенсират причинените вреди от използването. Допустимо е създаване на резервни зони, както и на охраняеми зони, каквито днес са Мека и Медина, където е забранено сеченето на дървета или убиването на животни. Предлага възраждане на средновековната институция *хисба*, която да следи за правилно изпълнение от страна на вярващите на установените от исляма принципи по отношение на околната среда. Днес интернет е основно средство за разпространение на идеите и подходите на екологичната екологията. Многобройни информационни сайтове, групи във Фейсбук, блогове се използват за дебатиране по екологични проблеми, като темите варират от еко-джамии, еко-мода, халал продукти до обзор и анализ на книги и статии на екологична тематика. Налице е и терминът „*еко-джихад*“,

насочен към защита на околната среда, борба за чиста заобикаляща ни среда. Според някои автори дори може да се говори за „глобализация на зеления ислям“.

Опитът на Индонезия

Страната с най-голямо мюсюлманско население, с множество влиятелни в сферата на религията, политиката и идеологията, религиозно-просветителски организации и политически партии – ключови фактори които активизират ролята на исляма. Индонезия заема трето място по площ на влажни тропически гори и водещи позиции по изхвърляне в атмосферата на вредни газове, което пряко засяга въпросите на екологията. През 2002 г. Фазлун Халид запознава индонезийските ислямски богослови с принципите на ислямската екологична етика. Постепенно разработването на екологични теории и правни аспекти, основаващи се на базата на ислямската доктрина стават важно направление в съвременната обществена мисъл на Индонезия, както и на методи и подходи за решаване на екологични проблеми, на базата на исляма.

Индонезийските мюсюлмански дейци и улеми (богослови) се придържат към идеята на Халид, че в исляма се съдържат редица религиозни, културни ценности и традиции, които имат непосредствено отношение към съвременните проблеми свързани с опазване на околната среда. Един от най-активните защитници на екологичната етика в Индонезия е Фахрудин Мангунджай. По негова инициатива в страната е създадено подразделение на базирания в САЩ Международен център за защита на околната среда –

Conservation International Indonesia, което пропагандира екологичните концепции на исляма. [Ефимова, 2014]

За Мангунджай ислямската доктрина включва набор от проблеми на екологията. Според него Пророкът Мохамед е въвел в действие система (хима), която предлага създаване на територии със защитен статут, за ареали сериозно застрашени или на прага на изчезване, така както е забранил замърсяването на три места – пътищата, местата около иглолистните гори, където хората обикновено си почиват и бреговете на реките.[2] Индонезийският богослов ал-Джави разработва специални принципи за управление на горите, изхождайки от определени постановки в исляма и хадисите. Съгласно шариата, гората е общо достояние, а не собственост на държавата или частни лица, защото засяга жизнените интереси и потребности на голяма част от населението. Но нейното стопанисване трябва да бъде дело на държавата, не на частни лица или чужденци, защото държавата представлява интересите на мюсюлманите. Политическите и търговски аспекти на използване на горския фонд трябва да се определят от централната власт, а конкретната им реализация да се отнася до компетенцията на местните органи на властта. Централната власт трябва да разпределя всички доходи от дърводобива в държавната хазна, за да бъдат разпределени в съответствие с обществените потребности и за благо на хората. Някои зони целево могат да бъдат обявени от правителството за хима и да бъдат използвани по конкретно предназначение. Правителството трябва да използва съвременни методи и технологии за опазване и експлоатиране на дървесните масиви.

Подобна забрана с цел съхранение на определени места, в исляма се обозначава с термина „харам“ (Кор. 14:7).[3] Индонезийският учен, доцент в университета в Джакарта, Мохамед Али не е съгласен, че само с технически средства могат да бъдат решени проблемите на екологията. Нужно е формиране на екологично съзнание. Ключова е ролята на теолозите, които до момента не са предложили подходи за решаване на проблема за взаимовръзката религия – природа. Ученият посочва и сериозни пропуски в международните документи, засягащи въпросите на екологията, а именно отсъствие на теологически и духовни подходи. Той определя екологичната криза като духовна. Тя е следствие от човешкия стремеж за прекомерна експлоатация на природните ресурси и материално благополучие. Това изсушава душата, поражда егоизъм и води до краен индивидуализъм. Човек престава да мисли за душата си и за природата. Ето защо екологичните катастрофи са наказанието на Аллах без значение от етническа принадлежност или вероизповедание. Бог е предупредил, че ако на земята се случи катастрофа, виновни за нея ще бъдат хората и те ще бъдат наказани за това. (Кор.30:41) Съвременните екологични проблеми се дължат до голяма степен на религиозното невежество на хората и пренебрегване на установеното от религиите. Призивът за запазване на природата се съдържа във всички религии. При исляма акцентът е върху водата, земята и растенията. Използването им за благото на общността е съставна част от вярата. Ислямската доктрина подчертава, че човек не трябва да доминира над природата и подчертава постулата: „Не вредете!“

Индонезийската научна общност привлича представители на различните конфесии за пропагандиране на екологични теми. През 2002 г. съвместно с Академията на науките и Световната банка е организирана конференция на тема: *Религия и запазване на околната среда*. Конференцията приема декларация, призоваваща религиозните лидери активно да се включат в опазването на околната среда. През 2007 г. на о.Бали се взема решение Партията за национално възраждане, която е втората най-влиятелна ислямско-просветителска организация, да се провъзгласи за „Зелена партия“ в защита на околната среда. Тя взема под свое ръководство ислямските религиозни школи-интернати, в които се обучават около 3 мил. души. 80% от тези интернати се намират в селски райони, което ги прави стратегически компоненти за защита на околната среда и възстановяване на нарушеното екологическо равновесие. Идеята е те да се превърнат в център за разпространение на екологични знания и възпитаване на екологично съзнание сред младите и сред селското население. Младите са длъжни да прилагат знанията си за Корана и Суната при разясняване необходимостта от защита на природата.

Започва тясно сътрудничество с Министерство на екологията и е създаден Институт по екология за разработване на програми имащи за цел насочване вниманието към проблемите на екологията и потребителското отношение към нея и опазване на околната среда. Учени-богослови разработват теоретически и идеологически основи на екологичното движение, базирани на ценностите на мюсюлманската религия, философия и право. Създадено е Национално движение за защита на горите и околната среда, което обвързва изпълнението на своите задачи с религиозните задължения

на мюсюлманите. Замърсяването на атмосферата, водата, изсичането на горите, нанасяне на вреди на природата са обявени за углавно престъпление от религиозна гледна точка. Подобни действия се смятат за заплаха за исляма, нацията и държавата. През 2007 г. Съветът на улемите в Индонезия издава фетва [4] за рационално използване или възстановяване на природните ресурси. Фетвата се опира на сури от Корана (Кор. 31:20, 22:65, 20:6).

Ислямските висши учебни заведения (Държавен ислямски университет в Джакарта, Държавен ислямски институт в Семаранг) включват в своите учебни програми и научно-изследователски планове теми, свързани с изработване на концепция за новата роля на исляма по отношение на световните и национални екологични движения. Разработен е проект *“Зелена Индонезия”*, за събиране на фонд за рекултивация на горите.

От изброените примери виждаме изострено внимание от страна на ислямската обществена мисъл по важни проблеми на съвременността, като тези на екологията. Ето защо е необходимо включване на мюсюлманските гласове в етичния дебат по опазване на околната среда, защото природните катастрофи, на които сме свидетели през последните години засягат всички страни и континенти.

БЕЛЕЖКИ

[1] Dr. Abdullah Omar Naseef, <https://parliamentofreligions.org/content/muslim-declaration-nature-assisi-1986>; бивш президент на Университета крал Абдул Азиз и член на борда на East-West University в Чикаго.

[2] Защитена е територията по двата бряга, зоната около горите е в радиус 2-3 м около тях, защитени са местата около източниците за вода в радиус от 20 м. Подобни идеи са развити още от средновековните ислямски богослови (ибн Таймия). По време на ежегодния хадж в Мека на поклонниците е забранено убиването на животни, в това число и на комари, чупенето на клони или рязането на дървета. Подобни мерки са и с цел превенция екологичния климат на Саудитска Арабия тъй като светите места там ежегодно са обект на посещение от милиони поклонници от цял свят в продължение на десетилетия.

[3] Аятът акцентира върху човешката алчност. Ето защо за отказ от алчността си човек трябва да бъде поощряван. Хората трябва да осъзнаят, че опазването на околната среда е неразривно свързано с техния духовен живот и религиозни задължения. Опазването на околната среда е религиозен дълг, наред със защита на религията, съхранение чистота на душата, мислите и честта.

[4] Религиозно постановление, задължително за всички правоверни

ЛИТЕРАТУРА

Ibrahim Abu Dakar 2012. Islamic Theological Teachings on Ecology// *International Journal of Business and Social Science*, Vol.3, N13, July

Екологическите проблеми стран Азия и Африка. 2012. М., Аспект Прес.

Ефимова, Л.М. 2014. Ислам в Юго-Восточной Азии, М. МГИМО.

Проданов, В. 2008. Как да мислим историята на ИФИ, В: *Шест десетилетия академична философия*, С. ИФИ-БАН, 39.

Христова, Ст. 2008. Етиката в ИФИ В: *Шест десетилетия академична философия*, С. ИФИ-БАН, 224, 225.